

Kolláth Anna

Egy muravidéki esettanulmány a kétnyelvű tankönyvek szükségességéről és hasznáról (1. rész)

„A tankönyv a kisebbségi magyar iskolaügy egyik legfontosabb kérdése. Sorskérdés.”

(Kontra 2006)

Bevezetés

Tanulmányomban a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásának egyik sarkalatos pontjáról, az egyik legmeghatározóbb hiányjelenségéről szólok vázlatosan, egy kérdőíves vizsgálat néhány tanulságának tükrében. Arról elsősorban, mennyire függ össze a kétnyelvű oktatás elmélete és gyakorlata a kétnyelvű tankönyvek meglétével vagy hiányával (Kontra 2006), hogyan érzik ennek az összefüggésnek a nyelvi következményeit az érintettek, a kétnyelvű közoktatás utolsó fázisában lévő középiskolás diákok. Válaszaikból, az egyes kérdések miértjeinek megfogalmazásából hiteles (és szinte teljes) kép rajzolódik ki a kétnyelvű oktatás mai gyakorlatáról, előnyökről és deficitekről. A tanulságok megfogalmazása segítheti a magyar nemzeti közösségben napjainkban – a társadalmi létezés minden szintjét érintő – egyre erősödő tartalmi megújulások reális formába öntését, az utópia helyett a konkrét gyakorlat tényeivel való szembenézést, a most körvonalazódó általános kisebbségi törvény oktatást érintő részének kialakítását, egy olyan oktatástervezési stratégia megalkotását, amelyben a magyar anyanyelv presztízsének emelése nemcsak az elemlet szintjén van jelen.

Az elemzésben – a 2008-ban gyűjtött saját korpuszomon kívül – felhasználom Fodor Péter 2011 májusában végzett gyűjtésének adatait is, amely záró szemináriumi dolgozatának témája volt (Fodor 2012), hogy röviden összevessem a kétnyelvű tankönyvek és használóik interakcióját a gimnáziumi kétnyelvű tankönyvek megléte előtt és után.

1. A kétnyelvű oktatás és tankönyvei

A kétnyelvű oktatás egyik legsebezhetőbb pontjaként – a módszer-

tani kidolgozatlanság és a tanárok módszertani alulképzettsége mellett – a kétnyelvű tankönyvek hiánya, illetve a magyar fordítások nyelvi problematikája említődik minden fórumon (Szabó Mihály 2003, Bernjak 2011: 197). A kétnyelvű iskola kiváló és fontos színtere a nyelvről való tudás alakításának, ha a jól felkészített, megfelelő nyelvi és szakmai kompetenciával rendelkező tanárok mellett megfelelő kétnyelvű tankönyvek közegebe kerül a diák, hiszen a nyelv kognitív, megismerő és megismertető funkciójára épülő oktatásnak a tankönyv a fő munkaeszköze (Péntek 2004: 89). Míg a kilencvenes évek végén Szlovéniában csak az általános iskola alsó tagozatában voltak kétnyelvű tankönyvek (Vörös 1996: 81–82), napjainkban már a felső tagozatban is szinte teljesnek mondható a kétnyelvű tankönyvkínálat (a munkafüzetek kétnyelvűsítésének folyamata nem tart lépést a tankönyvekével).

A középiskolában viszont csak öt évvel ezelőtt indult meg a szlovén tankönyvek magyarra fordítása (először az elsősöknek szánt történelem és földrajz, majd a második földrajz tankönyvek kétnyelvűsítése történt meg). Mind a szakma, mind a helyi oktatáspolitikát egyetért abban, hogy a folyamatot mindenképpen folytatni kell, a hiányzó általános iskolai munkafüzetek lefordítása is kulcskérdés az anyanyelvi megmaradásban, az identitás alakulásában (egyelőre nincs tudomásom további tankönyvek fordításáról). A szlovén nyelv óriási helyzeti előnye a szlovén tankönyvek nyelviileg korrekt, vonzó, a konkrét nyelvi helyzetet maximálisan figyelembe vevő fordításával talán valamelyest csökkenthető.

A köznyelvi standard nyelvváltozatba átültetett magyar nyelvű tankönyvszövegek – ha ténylegesen használják is majd őket diákok és tanárok egyaránt – hozzájárulnának a magyar szaknyelvi regiszterek létrejöttéhez, lehetővé tennék az egyetemes ma-

gyar szakterminológia kialakulását, és nagymértékben emelnék a magyar nyelv és kultúra presztízsét mind a kisebbség, mind a többség körében. A kisebbségi anyanyelvű és kétnyelvű oktatásban a megfelelő szakmai ismereteket pontos szaknyelvi regiszterben közvetítő oktatási segédanyagok megléte vagy hiánya még hangsúlyosabban esik latba. Jól tudjuk: a kisebbség anyanyelvén folyó oktatás magyar nyelvű tankönyvei nyelviileg rengeteg kívánnivalót hagynak maguk után, hiszen többnyire az államnyelvből való szó szerinti fordítások (Péntek 2004: 101–107, Kontra 2006, Szabó Mihály 2008 in passim). Az sem egyedi eset, hogy a tankönyvek kétnyelvűsítésének, a tankönyvfordításoknak nemcsak az eredménye indukál élénk vitát az érintett közösségekben belül, hanem maga a folyamat vagy annak egyes részletei is. Ez késztetett arra, hogy 2008-ban elvégezzem azt a vizsgálatot, amelyről a továbbiakban szó lesz, amely a muravidéki kétnyelvű oktatás tankönyvhelyzetét bemutató sorozat első fázisának tekinthető. Ezt követi majd – ha időm és erőm engedi – a szlovén tankönyvek magyar fordításának szöveggondozása során szerzett tapasztalataim rendszerezése, rámutatva benne a nyelvi tervezés legfontosabb lépéseire, az egységes szaknyelvi terminológia kialakításának égető szükségességére.¹

2. A kérdőíves vizsgálat

2.1. A tankönyvfordításokról kialakult helyi szakmai diskurzus nem a kétnyelvű tankönyvek szükségességét kérdőjelezte meg: kisebbség és többség, minden tanár és oktatáspolitikus egyetért abban, hogy a kétnyelvű szaktárgyi oktatás megújulásához elengedhetetlenek a kétnyelvű tankönyvek. Inkább abban különböznek a vélemények, hogyan, milyen terjedelemben jelenjen meg a magyar szöveg, milyen legyen a kétnyelvű tankönyvek formája, előnyt jelent-e az, ha a magyar tankönyvoldal tengelyes tükörképe a szlo-

vénnak, nem lenne-e több a kevesebb, tehát a szlovén szöveg korrektté szakmai fordítása, esetleg tömör összefoglalása stb. A diákok, a kérdésben közvetlenül érintettek véleményét is szerettem volna megismerni a kétnyelvű tankönyvekkel kapcsolatban, ezért döntöttem kérdőíves vizsgálat mellett, amelyet a Lendvai Kétnyelvű Középiskola diákjainak körében végeztem 2008 júniusában. A kérdőív hat vegyes típusú kérdést tartalmazott: a megkérdezettektől a választható válaszokon kívül minden esetben azok indoklását is kértem. A következő kérdésekre vártam választ:

■ 1. Szükség van-e a kétnyelvű oktatásban kétnyelvű tankönyvekre (pl. történelemből, földrajzból, biológiából, fizikából stb.)?

IGEN, mert ...

NEM, mert...

■ 2. Véleménye szerint milyen az ideális, jó kétnyelvű tankönyv?

a) A szlovén szöveg az egyik oldalon, a magyar pedig szöveghű fordításban a másikon – a két szöveg azonos hosszúságú.

b) A szlovén szöveg hosszabb lehet, mint a magyar.

c) A magyar szöveg hosszabb lehet, mint a szlovén.

Miért?

■ 3. Ha már lesznek kétnyelvű tankönyvek, melyik nyelven fogja elolvasni a tananyagot?

a) magyarul

b) szlovénul

c) mindkét nyelven

Miért? ...

■ 4. Ha már lesznek kétnyelvű tankönyvek, melyik nyelven fogja megtanulni a tananyagot?

a) magyarul

b) szlovénul

c) mindkét nyelven

Miért? ...

■ 5. Melyik nyelven felel most az órán (pl. történelemből, földrajzból, biológiából, fizikából, matematikából, kémiából stb.)?

a) magyarul

b) szlovénul

c) mindkét nyelven

Miért? ...

■ 6. Ha majd lesznek kétnyelvű tankönyvek, melyik nyelven fog felelni az órán (pl. történelemből, földrajzból, biológiából, fizikából, matematikából, kémiából stb.)?

a) magyarul

b) szlovénul

c) mindkét nyelven

Miért? ...

A kérdőívet keretbe foglalta egyrészt a háttérinformációkra vonatkozó bevezető kérdéscsoport: bemutatkozás (a név megadása természetesen nem volt kötelező, de néhányan éltek vele) néhány szociolingvisztikai változóra kérdeztem rá: a diákok évfolyamára/osztályára, nemére, valamint domináns nyelvére (magyar, szlovén, horvát, egyéb, illetve: nincs domináns nyelvem, mindkettőt/mindhármat egyformán tudom és használom). Szándékosan nem az anyanyelv kategóriát használtam, hiszen a muravidéki magyarok körében az anyanyelv és az első nyelv/domináns nyelv ma már egyre kevesebb esetben fedik egymást (Sku[n]t[na]bb-Kangas 1997: 13–14). Ha meg is van a homogén családok többségében a magyar nyelvű szocializáció (származás), és az iskolába kerülés előtt a magyar vernakuláris változat az elsődleges a gyermekek nyelvhasználatában (ismeret, használat), a kétnyelvű iskolában egyre csökken az anyanyelv dominanciája mind a tanórán, mind azon kívül. A magyar anyanyelvű diák nem tudja használni minden színtéren az anyanyelvét az iskolában sem, az unilaterális kétnyelvűség következtében kialakult akkomodációs szokások ugyanis még az órán kívüli kommunikációt is gyakran államnyelvvé teszik. Ezáltal a kisebbségi diákok szlovén nyelvi kompetenciája válik rétegzettebbé, a szaknyelvi regiszterekben szinte csak szlovén nyelvtudással rendelkeznek, míg anyanyelvükben egyre több a nyelvi hiányjelenség.

A kérdőív zárórészében befejezésül a diákok megjegyzéseit, javaslatait, ötleteit kértem a témával kapcsolatban.

A kérdőívben csak magyarul szerepeltek a kérdések. Ez nem felel meg ugyan az előírásoknak (a kétnyelvű iskolákban minden dolgozat, feladatlap kétnyelvű kell, hogy legyen, az érettségi feladatlapok fordításának lektorálásában sok-sok éve részt veszek), viszont szerettem volna megtudni, befolyásolja-e a diákok nyelvválasztását a válaszok megfogalmazásában a kérdőív nyelve. A lebonyolítást végző kolléganővel megbeszéltük, hogy lefordítja a kérdéseket azoknak, akik segítségre szorulnak. Négy évfolyam 156 középiskolás vett részt a vizsgálatban, valamilyen történelemórán töltötték ki a kérdőívet.²

A kérdőívek feldolgozása nagyon izgalmas és tanulságos munka volt. A válaszok alapján pontos helyzet-elemzés készíthető a muravidéki kétnyelvű oktatási modellről. Az induktív megközelítésben hitelessé válnak azok a nyelvi és nemnyelvi tények, amelyek kialakulásához a szlovén egynyelvű tankönyvek eddig egyedüli használata is hozzájárult (a tanítási órákon a két nyelvnek elvileg egyenlő arányban kell(ene) tannyelvként előfordulnia). A vizsgálatban nemcsak a számadatok fontosak és tényszerűek, hanem a nyílt kérdésekre megfogalmazott válaszok is: a diákok legalább kilencéves tapasztalatokon alapuló véleményeiben világosan körvonalazódik a múlt, a jelen és a jövő is. Belőlük szépen kirajzolódnak a következő időszak oktatástervezésének súlypontjai. Ha az eddig elmulasztott lehetőségek tanulságait beépítjük az oktatásba, talán lassítható még az a folyamat, amelyet a magyar nyelv oktatási nyelvként is egyre erősebb térvesztése fémjelez.

(folytatjuk)

JEGYZETEK:

¹ Több mint tíz éve veszek részt minisztériumi és kiadói megbízásból a szlovén általános és középiskolai tankönyvek kétnyelvűsítésében, pontosabban ennek az égetően szükséges folyamatnak az utolsó fázisában, a teljes szövegek magyar fordításainak szöveggondozásában. Tapasztalataim megfogalmazásában eddig elsősorban az akadályozott, hogy nem vagyok a fordítástudomány szakembere. A kétnyelvű középiskola első osztályában használt földrajz- és történelemkönyv magyar fordításának nagyon intenzív lektorálási időszak után azonban úgy érzem, meg kell vizsgálnom a tankönyv mint fordítástermék nyelvi vetületeit. A lektorált szövegek alapján megfogalmazódhat a nyelvközi fordításnak mint a kétnyelvű beszédevékenység egy specifikus fajtájának néhány nyelvi tanulsága. Elsősorban az, hogy a kétnyelvű laikus fordítók (az adott tantárgyat tanító középiskolai tanárok) szigorúan nyelvfüggetlen fordítói stratégiával készített munkáiban milyen mértékben és milyen formában vannak jelen az egyes magyarnyelvi változatok. A forrásnyelvi (szlovén) tankönyvszöveg célnyelvi megvalósulásának vizsgálatában kulcs szerepe van a fordító személyének, de a „nyersfordítás” és a végleges szövegváltozat megszületésében a lektor felelőssége is óriási. A tapasztalatok megírásával szeretném segíteni a további muravidéki tankönyvfordításokat, és egyben hangsúlyozni a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Karán működő magyar–szlovén fordítói alapszak (Ba) fontosságát (szakképzett fordítóokra a kistérségi kétnyelvűségben is óriási szükség van).

² Ezúton is köszönöm minden diáknak a válaszokat, valamint Hajdinjak Prendel Szilvia (akkor még) igazgatóhelyettesnek a kérdőív kitöltését.